

Rahmatilla Dehqanov

<https://doi.org/10.47689/978-9943-7818-6-3/iss1-pp143-147>

TASHQI IQTISODIY BITIMLARDA ARBITRAJ KELISHUVINING AVTONOMLIK PRINSIPI

Annotatsiya. Maqola tashqi iqtisodiy bitimlarda arbitraj kelishuvining avtonomlik prinsipining nazariy va amaliy xususiyatlarini tahlilini o'z ichiga olgan. Maqolda tashqi iqtisodiy bitimlarda arbitraj to'g'risidagi shart mavjud bo'lishining ahamiyati, xalqaro va milliy qonunchilikda, tashqi iqtisodiy bitimlarda arbitraj to'g'risidagi shartning xususiyati va arbitraj sharti shartnomadan alohida mustaqilligining hozirgi kundagi muammosi yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: arbitraj, tashqi iqtisodiy bitimlar, arbitraj kelishuvi, arbitraj shartining avtonomlik prinsipi.

ПРИНЦИП АВТОНОМИИ АРБИТРАЖНЫХ СОГЛАШЕНИЙ В ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИХ ДОГОВОРАХ

Аннотация. Статья содержит анализ теоретических и практических особенностей принципа автономии третейского соглашения во внешнеэкономических сделках.

В статье освещается значение наличия арбитражной оговорки во внешнеэкономических договорах, сущность арбитражной оговорки во внешнеэкономических сделках в международном и национальном праве, актуальная проблема независимости арбитражной оговорки от договора.

Ключевые слова: арбитраж, внешнеэкономические договоры, третейское соглашение, принцип автономии третейского соглашения.

THE PRINCIPLE OF AUTONOMY OF ARBITRATION AGREEMENTS IN FOREIGN ECONOMIC TREATIES

Abstract. The article contains an analysis of the theoretical and practical features of the principle of autonomy of arbitration agreement in foreign economic transactions.

The article highlights the importance of the existence of an arbitration clause in foreign economic agreements, the nature of the arbitration clause in foreign economic transactions in international and national law, and the current problem of the independence of the arbitration clause from the contract.

Keywords: arbitration, foreign economic agreements, arbitration agreement, the principle of autonomy of the arbitration agreement.

Hozirgi kunda dunyoning deyarli barcha davlatlariga rivojlangan mamlakatlardan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimi, savdoning globallashuvi va ko'plab transmilliy kompaniyalarning yangi joylarda kengayishi tufayli so'nggi o'n yil ichida tijorat nizolari soni sezilarli darajada oshdi. Buning natijasida xalqaro arbitrajlar nizolarni hal qilishning asosiy usuliga aylandi. Bu esa, kelib chiqadigan yoki kelib chiqishi mumkin bo'lgan nizolarni arbitraj sudlarida ko'rib chiqish sharti bo'lgan arbitraj kelishuvini tadqiq qilish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Nizolarni xalqaro arbitraj sudlarida hal qilish to'g'risida kelishib olish ikki usulda rasmiylashtirilishi mumkin. Birinchisi shartnomaning shart sifatida, ikkinchisi alohida shartnomasi sifatida rasmiylashtiriladi.

Arbitraj bitimi – bu tomonlarning, ular o'rtasida biron-bir aniq munosabatlar jarayonida sodir bo'lgan yoki sodir bo'lishi mumkin bo'lgan huquqbuzarlik oqibatida paydo bo'ladigan nizolarni arbitraj muhokamasiga topshirish to'g'risidagi bitimidir [1].

Tashqi iqtisodiy bitimlarda arbitraj to'g'risidagi kelishuvni bitimning bir sharti sifatida kiritilishining o'ziga xos xususiyatlaridan biri bu uning asosiy shartnomadan mutlaqo mustaqil xarakterga ega ekanligidadir. Mazkur universal xususiyat yuridik adabiyotlarda “avtonomlik” prinsipi deb tilga olinadi. Arbitraj shartning avtonomligi tushunchasi xalqaro arbitraj huquqida qiziqarli va munozarali masaladir. Aynan Ushbu prinsipning asl mohiyati shundaki, asosiy shartnomaning arbitraj to'g'risidagi sharti asosiy shartnomaning tarkibiy bir qismi (bandi, sharti) bo'lishiga qaramay, unda shartnomaga nisbatan mustaqilligining mavjudligidir. Arbitraj kelishuvining avtonimlik prinsipi shartnoma majburiyatlarini bajarmaganda yoki bekor bo'lganda nizoni arbitraj sudlarida hal qilishni anglatadi. Arbitraj kelishuvining avtonomligi tomonlarning nizolarni hal qilish tartib-qoidalarini kechiktirishlariga to'sqinlik qilishi va nizolarni o'z vaqtida va samarali va qat'iy hal qilish imkonini beradi.

Hozirgi kunda arbitraj kelishuvining avtonomlik prinsipi shartnomalarda muhim rol o'ynashiga qaramasdan quyidagi muammolari mavjud. Ular quyidagilarni tashkil qiladi:

1. Arbitraj sharti shartnoma amal qilish muddati tugaganda yoki bekor bo'lgan taqdirda ham o'z faoliyatini davom ettiradimi yoki yo'qmi?

Tashqi iqtisodiy bitimning amal qilish muddati tugagandan so'ng arbitraj to'g'risidagi kelishuv muddatiga ta'sir qilish yuzasidan Rossiya Federatsiyasi qonunchiligida quyidagi qoida belgilanadi: ya'ni, Rossiya Federatsiyasi Oliy Arbitraj sudining 22.12.2005 №96 axborot xati “Agar taraflar tomonidan boshqa tarzda kelishib olinmagan bo'lsa, asosiy bitimning muddati tugaganligi arbitraj bitimining muddati ham tugashiga olib kelmaydi” [2].

UNCITRAL Qoidalarining 23.1-moddasida aytilishicha, agar sud shartnomani haqiqiy emas deb topsa ham, bu avtomatik ravishda hakamlik qarorining haqiqiy emasligiga olib kelmaydi. Biroq arbitraj bandi shartnomalar bekor bo'lgan taqdirda ham o'z faoliyatini davom ettiradimi yoki yo'qmi

noma'lum. Bu xalqaro arbitraj huquqida hal qilinmagan savoldir.

2. Bitim haqiqiy emas deb topilganda, bitimdagi arbitraj sharti hali ham amal qiladimi yoki amal qilishi tugaydimi va ushbu holatni kim hal qiladi?

Xalqaro savdo huquqi bo'yicha Birlashgan Millatlar Tashkiloti Komissiyasi (UNCITRAL) tomonidan 1985-yil 21-iyunda qabul qilingan xalqaro savdo arbitraji to'g'risida UNCITRAL namunaviy qonunida avtonomiya haqida qoida mustahkamlangan. To'g'ri, mazkur konvensiya avtonomlik xususiyatini prinsip sifatida mustahkamlamaydi yoki prinsip sifatida alohida e'tirof etmaydi, lekin ushbu xalqaro namunaviy hujjatning 16-moddasiga binoan quyidagicha qoida tavsiya qilinadi, ya'ni arbitraj sudi o'z vakolatlari to'g'risida shu jumladan, arbitraj bitimi mavjudligi va haqiqiyliги xususidagi har qanday e'tirozlar yuzasidan o'zi qaror chiqarishi mumkinligi, hamda, shu maqsadda shartnomaning bir qismi bo'lgan arbitraj shartlari shartnomaning boshqa shartlariga bog'liq bo'lmagan taraflar bitimi sifatida izohlanishi lozimligi ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, xalqaro tijorat arbitraji tomonidan asosiy shartnomaning haqiqiy emasligi to'g'risidagi qaror chiqarilishi "ipso jure" arbitraj shartlarining haqiqiy emasligini keltirib chiqarmasligi haqida tushuntirib ketilgan [3]. Xuddi shunday, London Xalqaro Arbitraj Sudi (LCIA) Qoidalarining 23.2-moddasida bitimning bir qismini tashkil etuvchi yoki tashkil etish uchun mo'ljallangan hakamlik sudining bandi ushbu boshqa kelishuvdan mustaqil ravishda hakamlik kelishuvi sifatida ko'rib chiqiladi.

Arbitraj sudining bunday boshqa kelishuv mavjud emasligi, haqiqiy emasligi yoki kuchsizligi to'g'risidagi qarori (o'z-o'zidan) arbitraj bandining mavjud emasligiga, haqiqiy emasligiga yoki samarasizligiga olib kelmasligi ta'kidlangan. Xalqaro Savdo Palatasining (ICC) Arbitraj qoidalari ham arbitraj kelishuvining mustaqilligi ta'kidlangan. Yuqoridagi qoidalar O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 16-fevraldagi "Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risida"gi qonunining 21-moddasida ham o'z ifodasini topgan. Unga ko'ra "Arbitraj sudi o'z yurisdiksiyasi to'g'risida, shu jumladan arbitraj kelishuvining mavjudligi yoki haqiqiyliги borasidagi har qanday e'tiroz bo'yicha o'zi qaror chiqarishi mumkin. Ushbu maqsad uchun shartnomaning tarkibiy qismi bo'lgan arbitraj sharti shartnomaning boshqa shartlariga bog'liq bo'lmagan kelishuv sifatida talqin qilinadi. Arbitraj sudi tomonidan shartnomaning haqiqiy emasligi to'g'risida qaror chiqarilishi arbitraj shartining qonunga ko'ra haqiqiy emasligini keltirib chiqarmaydi. Yuqoridagi xalqaro hujjatlarda bitim haqiqiy emas deb topilganda bitimdagi arbitraj sharti hali ham amal qilish yoki amal qilmaslik masalasi ochiq qolgan. Bu esa, shartnomaning haqiqiyliги huquqiy masala ekanligi va bu sud nazoratidan o'tishi kerakligi umuman e'tibordan chetda qoldiradi. Bunday yondashuv odil sudlovga putur yetkazadi. Shuningdek, shartnoma huquqining o'ta muhim qismini, ya'ni shartnomaning bajarilishini himoya qilishni buzadi va oxir-oqibat hakamlik huquqini shartnoma huquqining asosiy normalariga begona qiladi. Hakamlik sudining asosi tomonlar o'rtasidagi shartnomaga asoslanadi, shuning uchun shartnoma huquqining asosiy normalarini bilmaslik ma'qul emas.

Arbitraj bandining avtonomligi, shubhasiz, tijorat dunyosining amaliy ehtiyojlarini qondirish uchun juda foydali maqsadga xizmat qiladi, ammo noaniqlik bilan uni haqiqiy bo'lmagan shartnomada qo'llash tomonlar o'rtasidagi nizoni hal qilishdan ko'ra ko'proq murakkablikni keltirib chiqarishi mumkin.

3. Bitim imzolangandan yoki boshqa holatlar belgilab qo'yilgandan keyin kuchga kirishi lozim bo'lgan taqdirda tomonlar o'rtasida nizo vujudga kelgan nizo arbitraj bandi orqali hal qilinadimi?

Avtonom arbitraj moddasining amal qilishi to'g'risidagi masala, agar u huquq majburiyat keltirib chiqarmagan bo'lsa, murakkab masaladir. Bitta oddiy dalil shundan iboratki, agar asosiy shartnoma hech qachon kuchga kirmagan bo'lsa, unda ushbu shartnomada mavjud bo'lgan arbitraj bandi ham haqiqiy emasligiga ta'sir qilishi kerak.

Uorning fikricha, agar tomonlar ushbu nizo bo'yicha arbitrajni talab qiladigan "majburiy" shartnoma tuzmagan bo'lsa, hech qanday nizo hakamlik muhokamasiga tortilishi mumkin emas. Sudya Shvebelning ta'kidlashicha, "agar kelishuv hech qachon tuzilmagan bo'lsa, uning arbitraj bandi hech qachon kuchga kirmasligini aytib o'tgan. Svemlov va Kerrol bu masala bo'yicha, asosiy kelishuvning mavjud emasligi o'z-o'zidan uning barcha qismlarining mavjud emasligini o'z ichiga oladi deb ta'kidlaydi.

Yuqoridagi shaxslarning fikriga qarshi Mosses avtonom arbitraj bandi arbitrajga ruxsat berishini ko'rsatadi [4].

Yuqoridagi o'rganilgan masaladan xulosa qilib, biz tomonimizdan quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Arbitraj sharti shartnoma amal qilish muddati tugaganda yoki bekor bo'lgan taqdirda taraflar tomonidan shartnomadagi arbitraj bandining taqdiri hal qilinishi taraflar o'rtasidagi munosabatni tamomila hal qilishni anglatadi.

O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 16-fevraldagi "Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risida"gi qonunining 21-moddasini "shartnoma amal qilish muddati tugaganda yoki bekor bo'lgan taqdirda shartnomadagi arbitraj bandi taraflar xohishiga asosan hal qilinadi" deb qo'shimcha kiritilishi taraflar shartnomaning taqdirini hal qilishda ko'proq huquq beradi.

2. Bitim haqiqiy emas deb topilganda bitimdagi arbitraj sharti bitim taraflari avtonom arbitraj bandini qo'llash doirasi to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lislari kerak, bu esa haqiqiy bo'lmagan shartnomalar bo'yicha hech qanday noaniqlikni keltirib chiqarmaydi. Arbitraj bandining avtonomligi shartnoma huquqining ayrim asosiy me'yorlarini mag'lub etdi va tijorat maqsadlarida foydalanishni hisobga olgan holda sud tomonidan qabul qilindi. Shunday ekan, agar haqiqiy bo'lmagan shartnomalarda ham shunday "hakamlik sudida hamma narsa adolatli" yondashuvi qo'llanilsa, bu adolatning o'ziga putur yetkazadi. Shundan kelib chiqib O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 16-fevraldagi "Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risida"gi qonunining 21-moddasining 1-qismini "Arbitraj sudi tomonidan shartnomaning haqiqiy emasligi to'g'risida qaror

chiqarilishi shartnomadan mustaqil bo'lgan arbitraj bandining tugatilishiga olib keladi", deb to'ldirilishi bizning nazarimizda maqsadga muvofiq. Chunki shartnoma haqiqiy emas deb topishi ushbu shartnomadan boshqa huquq majburiyat kelib chiqmasligini anglatadi.

3. Bitim imzolangandan yoki boshqa holatlar belgilab qo'yilgandan keyin kuchga kirishi lozim bo'lgan taqdirda tomonlar o'rtasida nizo vujudga kelganda, bizning nazarimizda ushbu nizoni milliy sudlar tomonidan hal qilinishi maqsadga muvofiq, chunki ushbu shartnomadan kuchga kirmagan va bu o'z navbatida tomonlar o'zlariga huquq va majburiyat yuklamagan. Shu maqsadda O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 16-fevraldagi "Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risida"gi qonunining 21-moddasiga "Agar taraflar o'rtasida hali kuchga kirmagan shartnomalar yuzasidan nizo bo'lgan taqdirda qarshi shartnomada arbitraj bandi bo'lsa ham ushbu nizo milliy sudlar tomonidan ko'riladi" kabi qo'shimcha kiritilishi tomonlar o'rtasidagi yuqoridagi holatlarda tushunmovchilikni oldini oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. I.R. Rustambekov, Mejdunarodniy kommercheskiy arbitraj. Uchebnik. - T.: TGYUU, 2018. 164 str
2. Informationsnoe pis'mo Prezidiuma VAS RF ot 22.12.2005 № 96
3. «Obzor praktiki rassmotreniya arbitrajnimi sudami del o priznanii i privedenii v ispolnenie resheniy inostrannix sudov, ob osparivanii resheniy treteyskix sudov i o vidache ispolnitel'nix listov na prinuditel'noe ispolnenie resheniy treteyskix sudov», p. 22
4. Mejdunarodnoe chastnoe pravo: uchebnik dlya magistrov / I. V. Get'man-Pavlova. – 4-ye izd., pererab. i dop. – M.: Izdatel'stvo Yurayt, 2013. – 959 s. – Seriya: Magistr.
5. <https://www.researchgate.net/publication/319967051>
6. www.sciencedirect.com